Kalkınmakta Olan Ülkelerin Dış Borç, Büyüme Sorunları ve Türkiye Örneği

The Developing Countries External Debt and Growth Issues and Example of Turkey

Assoc. Prof. Dr. Oğuz Bal (Kocaeli University, Turkey)

Abstract

Today; country economies are dealt with from a global perspective. International capital, and technological developing, had accelerated the flow of factors also. This case demonstrates the international economic interdependence. In industrialized countries after the Second World War, while exports of industrial products increased by busy; In 1970's years, the oil crisis shocks had been lived. In the 1980s, in the world debt problems emerged. In the 1990s, world economy, has become multi-polar world with together globalization, and in order to the crisis by IMF and World Bank were began effective interventions, in the 2000s there has been a global crisis together with debt crises. The economic problem is a basic reason of the main of all crises. These crises are occurring frequently in emerging markets such as Turkey. For Turkey the real economy to financial fragility adversely affects and therefore the Current Account Balance / GNP status is important. This problem cited above, were discussed in five parts in the article. In the first part; In the case of Turkey was discussed; in general, the increase causes in imports were discussed. In the second chapter; increase in exports and imports coverage rate was examined. In the third chapter, the growth phenomena of dependent to import was discussed. In the fourth chapter; borrowing requirements, growth and debt relations were discussed. In the fifth chapter, conclusions and recommendations took place. The method used; the deductive method. CBT, Treasury data, World Bank data, Turkey Statistical Institute data were used.

1 Giriş

Günümüzde ülke ekonomileri küresel bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Uluslararası sermaye ve teknolojik gelişmişlik, aynı zamanda faktör akımlarını da hızlandırmıştır. Bir ülkenin GSMH'sı diğer ülkeleri etkilemektedir. Bu durum uluslararası ekonomik bağımlılığı ortaya koyar. Herhangi bir ülkenin üretim faktörlerindeki kıtlıklar, diğer ülkelerin pazarı olmak için bir yeterli bir nedendir. Günümüz ekonomilerinde sadece bir alanda uzmanlaşma modası geçmiş bir teodir. Ülkelerin belirli bir kaynağa sahip olması, o ülkenin kalkınmasına ve gelişmesine yardım etmez.

İkinci Dünya savaşından sonra sanayileşmiş ülkeler, sanayi ürünlerinin ihracatını artırmakla meşgulken; 1970'li yıllarda petrol şokları dolayısıyla krizler yaşanmıştı. 1980'li yıllarda ise dünyada borçlanma sorunları ortaya çıkmıştı, 1990'larda dünya küreselleşme ile birlikte çok kutuplu hale gelmiş ve meydana gelen krizlerde IMF ve DB etkin müdahalelerde bulunmaya başlamıştı, 2000'li yıllar borçlanma krizleriyle birlikte global kriz ortamı yaşanmıştır. 2008 yılında başlayan finansal krizin reel ekonomiye yansımaları sonuçları yıkıcı olmuştur. Günümüzde bile krizin etkileri hâlâ tam toparlanmış değildir.

Ekonomik problem tüm krizlerin temelinde yatan bir olgudur. Ülkeler yaşam savaşını bu problemi aşarak sürdürmek zorundadır. Bu da krizlerle beraber yaşamın devam edeceği anlamına gelir. Bu krizler Türkiye gibi yükselen pazarlarda sıklıkla yaşanmaktadır. Türkiye için finansal kırılganlık reel ekonomiyi olumsuz etkilemekte ve bu nedenle Cari İşlemler Bilançosu/GSMH'nın durumu önem kazanmaktadır. Türkiye'nin cari açık sorunu kronik olarak devam etmektedir. Cari açığın yüzde 70'i enerji kaynaklıdır. Bu yapısal, kronikleşmiş bir sorun üretim politikalarının, ithalata bağımlılığını ortaya koyuyor. Bir taraftan ithalat artarken, diğer taraftan da büyüme pozitif olarak artmaktadır. Tartışmaya neden olan bu olgu; ihraç edilebilecek mallar için sektörlerce girdi olan ithal malları kullanarak üretim gerçekleşiyor ve ihracat yapılıyor, büyüme de bu yolla gerçekleşiyor. Bu ise ithalata bağlı büyüme olgusunu ortaya çıkarıyor. Örneğin bir araştırmaya göre Türkiye'nin enerjide 2009 yılı itibariye ithalata bağımlılık oranları şöyle: Katı yakıtlarda; %41,2, petrolde; %92,3, doğalgazda; %98 ve genel olarak; %71,4. olarak hesaplamıştır.

2 İthalat Kavramı, Kapsamı, Önemi ve Türkiye Örneği

2.1 İthalat (Import)

Yabancı bir ülkeden mal ve hizmet alınmasıdır. Her gerçek kişi ve tüzel kişi ithalat işlemlerini yürütebilir. Ülkelerin, ekonomik yapısını değerlendirmede ithalat rakamları önemli yer tutmaktadır. Buna göre; eğer bir ülke sürekli ithalat yapıyorsa veya ithalat pazar payı ihracattan yüksekse, ülkenin sanayisi gelişmemiş, iş gücü ve sermayesi az, kısaca gelişmemiş bir ülke olarak kabul edilir. İthal ürünlerin ülkeye girmesi, yerli üreticiyi çöktürerek ülkenin mali yavaşlamasına neden olur (George; 1980). Genelde İthalat; Daha ziyade ham madde ve ara malları sermaye (yatırım) malları ve tüketim malları makine ve ulaştırma araçlarını kapsar. Bunu madeni

yakıtlar ve yağlar takip etmektedir. Zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarına sahip olmayan ancak kalkınma yolunda aşama kaydetmiş Türkiye gibi ülkeler, ihtiyacı olan petrol ve doğal gazın tamamına yakını ithal etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ithalata harcanması gereken fonların kaynağı; ya vergilerden, ya ihracat tan kazanılan dövizlerden, ya da borçlardan sağlanmaktadır (Bağcı; 2001). Bu sayılanların üçü de ülke ekonomisinin en önemli sorunlarındandır. Türkiye ekonomisi açısından yatırım için donanım malları ithalatındaki artış ve ithalata konu olan mal bileşimi, büyümenin habercisi olarak değerlendirilmektedir.

YILLAR	İHRACAT (MİLYAR \$)	İTHALAT (MİLYAR \$)	İH/İT	GSYİH (ÜRETİM CARİ) \$	DIŞ BORÇ (MLYR TL)	DIŞ BORÇ/GSMH %
1989	11.625	15.792	0,74	106.123	43.911	30.8
1990	12.959	22.302	0,58	149.195	52.381	26.1
1991	13.593	21.047	0,65	149.156	53.623	26.7
1992	14.715	22.871	0,64	156.656	58.595	27.8
1993	15.345	29.428	0,52	177.332	70.512	29.6
1994	18.106	23.270	0,78	131.639	68.705	38.8
1995	21.637	35.709	0,61	168.080	75.948	33.6
1996	23.224	43.427	0,53	181.077	79.299	32.6
1997	26.261	48.459	0,54	188.735	84.356	33.2
1998	26.974	45.921	0,59	270.947	96.351	35.6
1999	26.578	40.671	0,65	247.544	103.123	41.7
2000	27.775	54.501	0,51	265.384	118.602	44.7
2001	31.187	41.399	0,76	196.736	113.592	57.7
2002	36.059	51.554	0,70	230.494	129.597	56.2
2003	47.253	69.340	0,68	304.901	144.092	47.3
2004	63.167	97.540	0,65	390.387	161.010	41.2
2005	73.476	116.774	0,63	481.497	170.500	35.4
2006	85.537	139.576	0,61	526.429	208.361	39.6
2007	107.272	170.063	0,63	648.754	250.412	38.6
2008	132.027	201.964	0,65	742.094	281.098	37.9
2009	102.143	140.928	0,72	616.703	269.091	43.6
2010	113.883	181.544	0,61	731.608	291.920	39.9
2011	134.907	240.545	0,56	773.980	304.428	39.3
2012	152.470	236.581	0,64	786.283	339.018	43.1
2013	151.803	251.661	0,60	823.044	389.054	47.3
2014	157.610	242.177	0,65	799.370	402.482	50.4
2015	143.862	207.207	0,69	719.967	405.985	54.7

Tablo 1. 1989-2015 İhracat, İthalat, İh/İt; GSYİH, Dış Borç, Dış Borç/GSYİH **Kaynak:** TCMB. TÜİK

Tablo 1 deki veriler ışığında Türkiye ekonomisinde ithalat rakamlarında sürekli olarak artış gözlenmektedir. İthalatın yapısına bakıldığında Türkiye'nin daha ziyade hammadde ve ara malı ithal ettiğini görülmektedir. Hammadde ve ara malı ithalatını sırasıyla sermaye/sanayi malları ve tüketim malları ithalatı izlemektedir. Linder'e göre sanayi mallarının ithalini belirleyen unsur ise talep ağırlıklı olmaktadır (Linder;1961). İthal edilen mallarda tür ve kalite önemli olup, ülkenin kişi başına düşen gelirinin artmasıyla bağlantılıdır. Bu durum; ekonomide gelişme aşamasında olduğunu göstermektedir. Gerçekten de ülke ekonomisinin "Gelişmekte Olan Ekonomiler" kategorisinde olduğu söylenebilir.

2.2 İthalata Müdahale

İthalatın artması karşısında hükümetler, bu artışın meydana getireceği kayıpları önleyici politikaları uygulamaktadır. Bu müdahale politikası; zaman, konu, cins, tür, miktar, ölçü gibi standartlara sahiptir. İthalata müdahale araçları geleneksel olarak gümrük tarifeleridir ki bunlar; malların ülke sınırlarından geçişi sırasında alınan vergilerdir. Tarife dışı araçlardan miktar kısıtlamaları devletin ithalatı doğrudan doğruya belirli bir miktar ile sınırlandırma politikasıdır. İthalat kotaları ve yasaklamalar bu kapsamdadır. Tarife benzeri faktörler ise; Yerli katkı oranları, ithal ikamesi endüstrilere sübvansiyonlar gibi yerli üretim karlılığını artırıp, ithalatı pahalılaştıran yöntemleri içerir (Balassa; 1980; Kazgan;1988). Görünmez engeller ise; temel olarak hükümetlerin halk sağlığı ve çevre korunması nedenlerine bağlı olarak çıkardığı müdahale yöntemi olarak bilinirler. Doğrudan dış ticaret amaçlı olmasa da etkisinin dış ticaret üzerinde görüldüğü müdahalelere denmektedir. Dış ticaret politikası ithalatı kısıtlama eğiliminde olabileceği gibi ihracatın ya da genel olarak döviz kazanan işlemlerin özendirilmesi şeklinde de olabilmektedir.

Geleneksel tarifelerden diğer tarife dışı korumacılık türlerine geçildikten sonra dış ticarete saydamlık azaldı ve belirsizlik artış göstermekte bu da dünya ticaret akımlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Mamul madde artışı yönünden İthalat artışının eğiliminin, düşük maliyetler dolayısıyla yerli sektör üzerinde yıkıcı etkisini önlemek

amaçlanmaktadır. Örneğin gümrük vergileri ve tarifeler gibi. Günümüzde uygulanan Liberal politikalar açısından koruyucu politikalar artık kabul edilemez bir durumdadır. Her ne kadar koruyucu önlemler dış ticaret açığının giderilmesinde yararlı olsa da ticaret hacmini daraltmak bakımından sakıncalara da neden olmaktadır.

2.3 İthalat ve Para Politikası

Liberal ekonominin bir gereği olan esnek kur rejimlerinde ithalat, döviz kuruna da bağlıdır. Döviz piyasasında TL'nin pahalılaşması ithalatı artıracaktır. Serbest kur rejiminin bir aracı olan faiz oranındaki artış, ülkeye yabancı para girişini artırır, TL değerlenir. Bu sonuç da ithalatı artıracak ve ihracatı azaltıcı sonuçlar doğuracaktır.

Dışa açık ülkelerin bilançolarındaki cari işlemlerde yer alan mal ve hizmet akımlarının iç ve dış fiyat durumu, döviz kurları, GSMH gibi durumlarla etkilenen bölümdür. Kısa vadeli fonların girişleri genelde faiz oranları farklarından yararlanmak için dolaşır (Akdiş, 2004). Cari işlemlerdeki açık; cari açığı ifade eder. Ekonomide tüketim ve yatırım için harcamaları için talep arttıkça hem ithalata hem de ithal mallarına talep artar. Bu, dış açılara neden olur. Enflasyon artışı olurken Merkez Bankası kur artışına karşı önleme müdahalelerine başlamasıyla TL'nin aşırı değerlenmesi sonucu ortaya çıkar. İhracatı azaltır ve ithalatı özendirir. İthalat artışı dış ödemeler açıklarını artırmaktadır. Aşırı değerlenen kur fiyatları dış borçları da büyütecektir.

İthal mallarının üretimi> İhracat mallarının üretimi⇒GSYİH da düşer

İthalat rakamları Türkiye'de devamlı artış gösterirken, ihracattaki artış hızı ise ithalattan daha yavaş ilerlediği görülüyor. Bu durum ihracatın ithalatı karşılama oranında gerilemeye yol açıyor. Verilere göre ihracatın ithalatı karşılama oranı, Türkiye sadece yüzde 60'ını karşılıyor.

YILLAR	İTHALAT(\$)	YÜZDE DEĞİŞİM
2015	207.207.000.000	-14,44
2014	242.177.000.000	-3,77
2013	251.661.000.000	6,37
2012	236.581.000.000	-1,77
2011	240.833.236.364	29,80
2010	185.544.331.852	31,66
2009	140.928.421.211	-30,22
2008	201.963.574.109	18,76
2007	170.062.714.501	21,84
2006	139.576.174.148	19,53
2005	116.774.150.907	19,72
2004	97.539.765.968	40,67

2003	69.339.692.058	34,50
2002	51.553.797.328	24,53
2001	41.399.082.953	-24,04
2000	54.502.820.503	34,01
1999	40.671.272.031	-11,43
1998	45.921.391.902	-5,43
1997	48.558.720.673	11,31
1996	43.626.642.496	22,17
1995	35.709.010.773	53,46
1994	23.270.019.027	-20,93
1993	29.428.369.530	28,67
1992	22.871.055.114	-

Tablo 2. İthalattaki Yıllık Değişim Oranı.

YILLAR	İHRACAT (\$)	YÜZDE DEĞİŞİM
2015	143.862.000.000	-8,72
2014	157.610.000.000	3,83
2013	151.803.000.000	-0,44
2012	152.470.000.000	12,98
2011	134.954.361.571	18,50
2010	113.883.219.184	11,49
2009	102.142.612.603	-22,64
2008	132.027.195.626	23,08
2007	107.271.749.904	25,41
2006	85.534.675.518	16,41
2005	73.476.408.143	16,32
2004	63.167.152.820	33,68

2003	47.252.836.302	31,04
2002	36.059.089.029	15,08
2001	31.334.216.356	12,81
2000	27.774.906.045	4,47
1999	26.587.224.962	-1,43
1998	26.973.951.738	2,71
1997	26.261.071.548	13,08
1996	23.224.464.973	7,34
1995	21.637.040.881	19,50
1994	18.105.872.075	17,99
1993	15.345.066.893	4,28
1992	14.714.628.825	-

Tablo 3. İhracattaki Yıllık Yüzde Değişimler

Şekil 1. İthalatta Yıllık % Değişim

Tablo 1 ve 2 den anlaşıldığı gibi ithalattaki artış ile büyümenin (GSMH'nın, artmış olması) artma eğiliminde olduğunu görülmektedir. İthalattaki artış, ülkenin dış açık verme nedenlerinden biri olduğu halde, büyüme rakamlarının sürekli artış göstermesinin nedenlerinin ekonomiyi değerlendirme açısından önemli bir husustur. Ülkede GSMH artışının, ithalattan sağlanan hammadde girişlerinin üretimde kullanarak sağlanan gelirler dolayısıyla gerçekleşmesi, GSYİH'daki büyümenin ithalata bağımlı bir büyüme olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Şekil 2. Türkiye'nin Petrol İthalatı Kaynak: TÜİK

3 İhracat Kavramı, Kapsamı, Önemi ve Türkiye Örneği

3.1 İhracattaki (Export) Gelişmeler

Teorik olarak bakıldığında geçmişte yaşanmış, bu gün de hâlâ etkileri devam eden hammadde ağırlıklı ihracatı konu edinen kolonyonal Merkantilizm'i hatırlatmaktadır. Dış ekonomik ilişkilerde uygulanan sınırlayıcı politikalar merkantilist sistemi akla getirebilir (Chang; 2003:17). Özellikle yeniden bunalıma düşme korkusu bunu teşvik etmektedir. Buna göre; dış ticarete ödeme yükümlülüklerini serbest bir dış ticaret anlayışıyla değil, takas ve kliring sistemleriyle karşılama yoluna gidildi. Amacı ise dış ticaret ilişkilerini geliştirmek ve üretimi artırmaktır.

Merkantilistler, hammadde ithalatının ülke avantajına olduğunu ancak işlenmiş ürün dışında ihracat yapılmaması gerektiği üzerinde durmaktayken, Adam Smith ve David Ricardo'nun temsil ettiği "Klasik Liberal" teoriyi oluşturmuşlardır. 1776-1936 döneminde geçerli olan Klasik Makro Teori toplam arzı ön plânda ihracatı, arkasında ithalat politikaları izlerken 18.yy'ın son çeyreğinde Osmanlı ne fizyokrat ne de merkantilist idi. Fiskalist politikalar izlemekteydi (McGowan, 1981; Toprak, 2005, 222). Keynesyen Makro İktisat Teorisi ise toplam talebe dayanır ve öne plânda ithalat arkasından ihracat politikaları önerilir.

Konjonktür dünya ticaretinin ve elbette tarımsal ürün ticaretinin de serbestleşmesi yönünde önemli gelişmelerin yaşandığı dönemler olmuştur. Bu süreçte dünya ticaretinin serbestleşmesi için çabalayan ve bu süreci garantileyen bazı kurumsal yapılanmalar söz konusudur. Ulusların, ekonomik, siyasi ve kültürel olarak birbirine bağımlılığın artmasıdır. Özellikle oligopolistik güce sahip uluslararası şirketler tarafından yürütülen, yatırım ve ticaretteki büyüme, üretimde yeni teknolojilerin kullanımı ile günümüz ekonomilerinde sermaye hareketleri, ticaretteki istisnaları tanımaz bir şekilde bütünleşmiştir. Bu hareketlenme ve liberalleşme ihracat ı öne çıkarıp ithalatı ikinci adım olarak sunmaktadır.

Genelde bir ülke dışa ne kadar açılıyorsa, dünya olaylarından etkilenme derecesi de o ölçüde fazladır; çünkü dış ticaret GSMH'nın öylesine yüksek bir oranıdır ve ülke büyümesinde ihracat artışının payı o kadar büyüktür. Dış ticarete koruma ne kadar azsa, dünya piyasasındaki değişmelerin iç piyasaya intikali o kadar daha kolaydır (Kazgan, 2005).

3.2 İhracat ve Büyüme İlişkisi

İhraç mallarının üretimi > İthal mallarının üretimi ⇒ GSYİH da artar.

İhracattaki artış oranı GSYİH'daki artış oranından fazla olursa buna ticareti artırıcı büyüme denir. İthalattaki artış oranı GSYİH'daki artıştan fazla ise böyle büyümeye de ticarete karşıt büyüme denir. İhracat az artıyor. İthalat daha hızlı büyüyorsa, Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler, yüksek katma değerli ürün ihracatına geçme sorununu çözmek durumundadır. Aksi durumda cari açığı büyüme önüne geçilemeyecektir. Cari açığın finansmanı için daha fazla sıcak paraya ve daha yüksek faize ihtiyaç duyulur.

Piyasa ekonomisinin geçerli olduğu ekonomiler açık ekonomilerdir. Hangi malların ne miktarda üretilceğine üreticilerce ve karlılık nispetinde karar verilmektedir. İthalatın yapısı sanayileşmiş ülkelerle sanayileşmemiş ülkeler arasında ayrı kategorilerde gerçekleşir Linder'e göre ithal edilen sanayi mallarının türü ve kalitesi kişi başına düşen milli gelire bağlıdır (Linder, 1961).

1980'lerde Türkiye'de ihracat önemli bir yer tutmaktadır. Bu tarihten sonra uygulanan ithal - ikamesi politikalarının, ihracat aleyhine yol açtığı çarpıklık dolayısıyla ihracattaki gerilemenin önlenmesi sağlanmaya

çalışılmıştır. 1980-88 yılları arasında iç talep kısılıp ihracat ta ki artış ile ülkeye döviz girişini artırma politikası uygulandı. 1990 lı ilk yıllarda geliştirilen politika ise ülkeye ihracat yoluyla döviz girişini sağlamak amaçlandı. İhraç ürünlerinin kompozisyonunda sanayi ürünleri sadece %36'lık bir paya sahipken, tarım ürünleri ihracatı %57 düzeyindeydi. Türkiye'nin gelişimi ve dönüşümünün bir yansıması olarak; 2000 yılında sanayi ürünleri toplam ihracatın %83'ünü, tarımsal ürün ihracat ı %15,2'sini, 2010 yılında ise sanayi ürünleri toplam ihracat ın %82,3'ünü, tarımsal ürün ihracat ı ise 13,2'sini oluşturmuştur (Doğu Marmara Kalkınma Ajansı;2011). 2012 yılında ihracat ın sektörel dağılımında en önemli paya sanayi sektörünün sahip olduğu görülmüştür. İhracat içerisinde sanayinin payı yüzde 75,31, tarım sektörünün payı yüzde 12,61 olmuştur (www.setav.org, 2013).

Şekil 3. İhracatta Yıllık % Değişim

4 Dışa Açılmanın Bedeli ve Dış Borçlanma Sorunu

Kapitalist dünya ekonomisinin dünya çapında toplam borç miktarı (kredi değerli kâğıtları bazında); 2010 yılı itibariyle 95 trilyon dolara çıkmıştı. Bu miktar 1990'da 18; 2000'de 35 ve 2005'te de 59 trilyon dolardı. Dünya borç miktarı 1990'dan 2000'e yaklaşık 2; 2005'e yaklaşık 3,3 ve 2010'a da yaklaşık 5,3 misli artıyor. 2005 teki borç miktarı 2008 dünya GSH'sına eşit. 2010'da dünya borç miktarı aynı yılda dünya GSH'sından (satın alma paritesine göre) 20,46 trilyon dolar daha fazla; yani dünya GSH'sı dünya borcunun yüzde 78,5'ine eşit. Dünya kamu borçlarının 2009'daki toplam miktarı aynı yılın dünya GSH'nın % 56,8'ine; 2010'da da yüzde 59,3'üne eşit düşüyor. Mutlak değer olarak dış borç rakamlarına bakıldığında 2001 sonunda dış borç stoku ise 70 milyar \$. 2002'de kamunun dış borcu % 23 kamu dış borç stoku da yine % 10 gibi yüksek bir oranda artarak USD 95 milyar \$.a ulaşmıştır. 2004'e dış borç stokunun USD 95 milyar \$.dan, USD 92 mia. a gerilediğini, 16 mia dolarlık cari işlemler açığı vermişti. 2001-2004 döneminde kamu dış borç stoku dolar bazında % 31 oranında artmıştır. Ayrıca aynı dönemde özel sektörün dış borç stoku da % 36'lık bir artışla USD 45 mia. dan USD 62 mia. a yükselmiştir. Bütün ülkelerin toplam (özel ve kamu) dış borç tutarı 31 Aralık 2009 itibariyle tahmini olarak 61,95 trilyon dolardı; bu miktar 31 Aralık 2010'da 60,28 trilyon dolara düşüyor. Dünya GSH'sına eşit bu miktar, genel anlamda dünya koşullarının üstünde gerçekleştiğini gösterir (www.ibrahimokcuoglu.blogspot.com, 2011).

Türkiye'de kamu borcu/GSYİH oranı yüzde 41,6 olduğu bu oran, batacağı yönünde tartışmaya konu olan Yunanistan'da yüzde 142, İtalya'da yüzde 119, Portekiz'de yüzde 83, İrlanda'da yüzde 96, İspanya'da yüzde 60, Euro Bölgesi'nde ortalama yüzde 85 olduğu, 2011 yılında ise adı geçen bu ülkelerin tümünün bu borç oranlarının yüzde, yüzü geçeceği öngörülmektedir. Diğer yandan bu oranın 2010 yılında ABD'de yüzde 91,6 ve Japonya'da yüzde 220 olduğu görülmektedir (akademikperspektif.com,2012).

Brüt dış borç stoku mutlak olarak artıyor ama geliri daha fazla arttığı için gelir içindeki borç payı görece olarak azalıyor. Harcamaların kısıtlanmasına yönelik politikalar, ithalata dayalı büyüme politikasını izleyen ekonomilerde ekonomik gelişmeyi olumsuz etkilemektedir. Yani borçlanma ile elde edilen mali olanaklar iktisadi gelişmeyi canlandırmanın yanında, GSMH'yı hızla artırması, meydana gelecek açıkları maskeleyebilme yeteneğinin de olmasını gerektirir. Tersi bir durumda, krize davetiye çıkaran bir konumda olabilir.

5 Türkiye Açısından Dış Borç Meselesi

Teorik olarak bu sorunun kaynağı Türkiye açısından yüz elli yıllık arka plâna sahiptir. Batının askeri, siyasi ve iktisadi gücüyle karşılaşan kapitalizme açılmaya başlayan 19.yy.lın yarısından itibaren başlamıştır. Dış borçlanma ve dolaysız yatırımlar aracılığıyla yabancı sermaye ülkeye girmeye başlamıştı (Pamuk; 2005). Borç kalemlerinin artması demek dış finansman ihtiyacının ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Bir ülkede yatırım yeterli tasarruflarla sağlanmalıdır. Eğer plânlanan yatırımlar için yurt içindeki tasarruflar yetersizse, dış finansman kaynaklarına başvurulur. Dışa açık, gelişmekte olan ekonomilerde kaynak ihtiyacı, döviz yetersizliğinin, ödemeler dengesi açıklarının ve bir dizi krizlerin ana nedenlerindendir. Dış borçlanmalarda en önemli ölçüt; Dış borç/GSMH oranı olarak görülmektedir. Yukarıda geçen Tablo 1 de bu oran %55 e dayanmaktadır. Karşılaştırmak için grafik 5 ve 6 ya bakınız.

Şekil 4. Türkiye'nin Dış Borç Grafiği **Kaynak:** HMVDS ve TCMB EVDS; AK'nin çizimleri.

Şekil 5. Yıllara Göre GSYİH Grafiği

5.1 Veriler Işığında İthalat, İhracat, Dış Borç, Büyüme Durağanlık Saptamasının Ampirik Yöntemi

5.1.1 Literatür

M. Şimşek ve C. Kadılar tarafından yapılan çalışmalarında ifade edildiği gibi F testlerinden elde edilen sonuçlar; ihracat talebi ile fiyat endeksi ve gelir değişkenlerinin eşbütünlük olduklarını, yani bu değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Gelir artışının ithalatı da artırması nedeniyle elde edilen esneklik katsayısı ekonomik büyümenin, ticaret dengesi üzerinde negatif bir etkiye sahip olacağı anlamına gelmektedir (Doğuş Üniversitesi Dergisi; 2005).

E. Baday Yıldız ve M. Berber'in çalışmalarında ise Türkiye ekonomisine ait üçer aylık veriler kullanarak toplam ithalat, yatırım malı ithalatı ve aramalı ithalatı ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Türkiye ekonomisinde ithalata dayalı ihracat ve ithalata dayalı büyüme düşüncesini desteklemektedir (Atatürk Ü. İİBF Dergisi; 2011).

D. Uysal, v.d. çalışmalarında "Dış borçlanmanın üretken yatırımları finanse etmek amacıyla kullanılması halinde ulusal çıktı düzeyi üzerindeki olumlu etkisi" olduğunu Granger Nedensellik Testi ile ispatlamış (Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi;2009).

İ. Çöğür - O. Çoban, 2011 de yaptıkları çalışmada "alınan dış borçlar, üretken ve geri dönüşümü olan alanlara yatırılırsa ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Fakat alınan dış borçlar borç ödemek ve cari harcamaları karşılamak amacıyla veya verimsiz alanlarda kullanılırsa ülke ekonomisine negatif etki sağlamaktadır." yargısına ulaşmıştır (KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi;2011).

Zaman serisi; bir zaman dilimi üzerinde bir ya da birden fazla değişkenin değişimlerinin gruplanması anlamındadır. Değişkenlerin değerler ardışık bir şekilde gözlemlendiği sayısal büyüklüklerdir. Çeşitli nedenler, zamanla ilişkili değişkenlerin yön ve şiddet değerlerinde değişikliklere neden olur. Bu değişimlerin neden ve sonuçları çözülmedikçe olumlu sonuçlara ulaşılamaz. Zaman serilerini çözümlemeye geçmeden önce, seriler eğer gerekliyse, söz konusu etkilerden arındırılmalıdır. Zaman serileri çözümlemesindeki temel süreçlerden birisi durağanlıktır. Zaman serilerinin durağan olması ile kastedilen şey; zaman içinde varyans ve ortalamasının sabit olması ve gecikmeli iki zaman periyodundaki değişkenlerin ko-varyansının değişkenler arasındaki gecikmeye bağlı olup zamana bağlı olmamasıdır (Gujarati, 1995). Bir başka deyişle eğer bir seri *durağansa*; Ortalaması,

Varyansı, Kovaryansı zaman içerisinde değişmemektedir. Burada geçen terimlerin ne anlama geldiği aşağıda belirtildiği gibidir:

a) Varyans; En yaygın olan dağılım ölçülerinden varyans, bir rassal değişken, bir olasılık dağılımı veya örneklem için istatistiksel yayılımın, mümkün bütün değerlerin beklenen değer veya ortalamadan uzaklıklarının karelerinin ortalaması şeklinde bulunan bir ölçüdür. Varyans için ölçülme birimi orijinal değişkenin biriminin karesidir. Varyansın karekökü standart sapma olarak adlandırılır; bunun ölçme birimi orijinal değişkenle aynı birimde olur ve bu nedenle daha kolayca yorumlanabilir.

b) Ko-varyans ise; iki rastgele değişkenin ne kadar beraber değişimlerini gösteren bir olgudur. Eğer kovaryans pozitifse X ve Y arasında pozitif lineer ilişki vardır. Sıfıra bağımsızdırlar. Negatifse X ve Y birbirlerinden ters yönde hareket ediyor demektir.

c) Korelasyon katsayılarının yorumu ve ölçütleri aşağıdaki tabloda görülür

KUVVETLİ	ORTA	ZAYIF		ZAYIF	ORTA	KUVVETLİ
$-1 \leq R < -0,9$	$-0,9 \leq R < -0,5$	$0,5 \leq R < 0$		$0 < R \leq 0,5$	$0,5 \leq R < 0,9$	$0,9 \leq R \leq 1$

Tablo 4. Korelasyon Katsayılarının Yorumu

	DBORC	GSYIH	IHRÂCÂT	ITHÂLÂT
DBORC	1.000000	0.986852	0.989133	0.278033
GSYIH	0.986852	1.000000	0.989719	0.233552
IHRÂCÂT	0.989133	0.989719	1.000000	0.223100
ITHÂLÂT	0.278033	0.233552	0.223100	1.000000

Tablo 5. Veriler Işığında Korelasyon Katsayıları

	DBORC	GSYIH	IHRÂCÂT	ITHÂLÂT
DBORC	8294.162	20680.08	4018.586	712643.5
GSYIH	20680.08	52945.32	10159.16	1512476.
IHRÂCÂT	4018.586	10159.16	1990.053	280105.4
ITHÂLÂT	712643.5	1512476.	280105.4	7.92E+08

Tablo 6. Veriler Işığında Kovaryans Katsayıları

Zaman serisine yapılacak doğrusal trend ilavesi ile yani trendsizleştirme sonucunda eğer zaman serisi durağan hale geliyorsa bu zaman serisinin deterministik bir trende sahip olduğunu, ancak eğer doğrusal bir trend ilavesi eğer zaman serisini durağan hale getirmiyorsa, bu durumda fark alınarak zaman serisi durağan hale getirileceğinden stokastik bir trend geçerlidir (Franses, 1998).

Trend (Genel Eğilim); zaman serilerinin uzun sürede gösterdiği kararlı düşme ve yükselme durumudur. Bu durumda zaman serilerinin kullanılacağı öngörüleme ve regresyon denklemlerinde sahte regresyon benzeri durumlar ortaya çıkar, oluşturulacak regresyonun sonuçları gerçekçi olmaz. Bu durumda standart t istatistikleri ve R^2 değerleri olduğundan daha yüksek çıkar. Ayrıca durağan olmayan serilerde oluşan geçici bir şok kalıcı etkiye neden olur. Bu da durağanlığı engeller. Deterministik trend, oldukça uzun bir dönemde ortaya çıkan ve yükseliş ve alçalış zikzakları arasında belli bir yöndeki uzun dönemdeki eğilimi ifade etmektedir.

Durağanlık Tespiti

Zaman serilerinden her biri fark alındıktan sonra durağan hale geliyorsa ve bu serilerin doğrusal bileşimleri de durağansa, söz konusu serilerin koentegre (eşbütünleşik) oldukları söylenir. Bir serinin durağan olup olmadığını anlamak için; yapılması gerekenleri şu şekilde sıralayabiliriz (I) Serinin korelogramını incelenerek, (II) birim kök testleri uygulayarak. Durağanlık tespiti için korelogramdan şu şekilde yararlanılır: Oto korelasyon fonksiyonuna (ACF), ACF eğer çok yüksek bir değerden başlayıp çok yavaş küçülüyorsa, bu serinin durağan olmadığının bir göstergesidir. Durağan olmayan seriler birim kök (unit root) içerirler. Seri tesadüf yürüyüş süreci izliyorsa o seri durağan değildir. Durağan olan serilerde şok geçici etki yaratır; durağan olmayan serilerde ise kalıcı etki yaratır. Zaman serilerinin durağan olmaması durumunda, stokastik ya da deterministik trend içermektedirler.

5.1.2 Durağan Olmama (Non-Stationary) Halinin Tespiti:

Serinin değerleri belirli bir değer etrafında dağılmaz ve sabit ortalamaya sahip değildir.

Varyans zamana bağlıdır ve sonsuza yaklaşan bir örneklem periyodu gibi sonsuza gider.

Gözlemler arasındaki ilişki, gözlemlerin birbirlerine uzaklığı arttıkça azalmaz.

Durağanlığın Birim Kök İle Sınanması ve Dickey-Fuller Birim kök testi

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + u_t$$

$$H_0: \geq 1 (\text{Seri durağan değildir})$$

$H_1: \rho < 1$ (Seri durağandır)

$\rho=1 \Rightarrow Y_t$ nin bir birim kökü vardır, rassal yürüyüş serisidir, durağan değildir.

Hipotezi test etmek için kullanılan istatistik, istatistiği olarak bilinir. Eğer hesap edilen mutlak değeri, eşik τ mutlak değerinden büyük çıkarsa, seri durağandır.

Yukarıdaki verilere göre önce ihracat rakamlarının durağan olup olmadığı belirlemeye yönelik yapılan birim kök analizinin sonuçları aşağıdaki gibidir:

İthalat verileri için			
T istatistik değeri	t kritik değerleri		
Mutlak değeri	mutlak değeri		
4.788374	%1	%5	%10
(Lag:2)	3.752946	2.998064	2.638752
İhracat verileri için			
T istatistik değeri	t kritik değerleri		
Mutlak değeri	mutlak değeri		
1.234299	%1	%5	%10
(Lag:2)	3.752946	2.998064	2.638752
GSYİH verileri için			
T istatistik değeri	t kritik değerleri		
Mutlak değeri	mutlak değeri		
0.417270	%1	%5	%10
(Lag:2)	3.752946	2.998064	2.638752
DBORC verileri için			
T istatistik değeri	t kritik değerleri		
Mutlak değeri	mutlak değeri		
2.242490	%1	%5	%10
(Lag:2)	3.752946	2.998064	2.638752

Tablo 7. İthalat Serisi Durağan; İhracat, GSYİH, Dış Borç Zaman Serileri Durağan Değildir.

6 Sonuç

Tablo 4, 5 ve 6'dan anlaşılacağı gibi bütün değişkenler pozitif yönlü olup birbirleri ile ilişkilidir. Değişkenler arası ilişkilerin şiddetinin tespiti de korelasyon tablosundan anlaşılmaktadır.

İktisadi açıdan etkin ve tutarlı tahminler için gerekli bir koşul olan durağanlık, bir denge durumunu ifade etmektedir. Durağanlık tesbiti için de birim kök analizi yapıldı. Belirlenen zaman aralığındaki verilere göre aşağıdaki bulgular elde edilmiştir. Buna göre; GSYİH verilerinin birinci dereceden diferansiyeli alınarak, durağan olduğu görülmüş, ihracat ve ithalat verilerinin de aynı yöntemle durağan ve sürekli artış eğiliminde olduğu saptanmıştır. Dış Borç verileri de aynı yöntemle sınanarak alındı %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu ve aynı sonuca ulaşıldığı belirlenmiştir.

Gelişmekte olana ülkelerin en önemli sorunu dış açıktır. Türkiye örneğinde bu sorun; ithalattan kaynaklanmaktadır.

Türkiye sanayiinin ana girdisi petrol ve doğal gazdır. Bu temel girdi, büyük ölçüde ithalat yoluyla sağlanmaktadır. İthalat ise dış açığa neden olmaktadır. Dış açık problemini çözmek için yerli alternatif enerji kaynaklarına yönelmelidir.

Verilere göre Türkiye GSYİH'ındaki büyümenin ithalata bağımlı bir büyüme sağladığı anlaşılmaktadır. Bu ayrıca dış açıkların finansmanında riskli kronik sorunlar oluşturmaktadır.

Kaynakça

- Atatürk Ü. **İİBF Dergisi**, 2011)10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, Cilt:25;2011
- AKDİŞ, Muhammet (2004), "Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Yol Açtığı Finansal Krizler ve Bu Krizleri Önlemede Kullanılabilecek Araçlar: Tobin Vergisi", Bankacılık ve Finans Dergisi, Yıl:6, Sayı:36,ss:36-48.
- Atatürk Üniversitesi **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 4, 2009
- BAĞCI, H. , **Kamu Borçları Yönetimi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme**. Ankara. SPK Yay. Yayın no: 135. s;118
- BALASSA Béla, **The Process of Industrial Development and Alternative Development Strategies**, World Bank Staff Paper No: 438. 1980.

- CHANG, Ha. J (2003). **Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective**, Wimbledon Publishing Company Ltd.2003,s:17
- ÇÖĞÜRCÜ İ. - O. Çoban / **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 13 (21): 133-149, 2011
- Doğu Üniversitesi Dergisi, 6 (1) 2005, 144-152
- FRANCES, Philip Hans, **Time Series Models for Business and Economic Forecasting**, Cambridge University Press, UK,1998, ss.80-90.
- GEORGE, Henry; **Protection or Free Trade**, (1886), New York, Robert Schalkenbach Foundation, 1980, s. 47.
- GUJARATI, Damodar N., **Basic Econometrics**, Third Edit, MC-Graw-Hill, Inc., USA,1995. s.712-713.
- <http://akademikperspektif.com>.**Küresel Ekonomik Krizin Avrupa Birliğine Etkileri**, 2012
- <http://tcmb.gov.tr/cbt.html>
- <http://www.ibrahimokcuoglu.blogspot.com>, 2011
- KAZGAN, Gülten; **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yay.İst.1988.s:344-352
- KAZGAN, Gülten; **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)** ,Bilgi Üniv. Yay.İst.;2005;s:149
- Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi(KMÜ) Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi;2011
- LINDER, S. B.; **An Essay on Trade and Transformation (Stockholm: Almqvist and Wiksell International)**. 1961
- McGOWAN,B. **Economic Life in Ottoman Europe, Taxation, Trade and Struggle for Land 1600-1800**, Cambridge Univ.Press., 1981, s.18 ve 28.
- PAMUK, Şevket, **Osmanlı Ekonomisinde Dışa Bağımlılık ve Büyüme 1829-1913**”Tarih Vakfı Yay. 3. Baskı,İst.2005,s. 7-9
- Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, www.setav.org,2013, No: 14
- TOPRAK, Zafer. **İktisat Tarihi, Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi, C. II**, Haz. Sina Akşin, Doğa Ofset. İst.2005,s: 222
- T.C. Doğu Marmara Kalkınma Ajansı,www.marka.org.tr